

Оксана Щерба

Академія Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

КРИМСЬКОТАТАРСЬКА СПІЛЬНОТА ЯК СУБ'ЄКТ ПОЛІТИКИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

© Щерба О., 2012

Розкрито сутність поняття “суб'єкт політики”, висвітлено різні підходи до визначення суб'єктів політики у суспільстві. Проаналізовано трактування правового статусу суб'єктів українського суспільства у чинному законодавстві.

Ключові слова: суб'єкт політики, етнічна спільнота, корінний народ, соціумотворення, національна меншина.

Oksana Shcherba

CRIMEAN TATARS COMMUNITY AS A SUBJECT OF POLICY: THEORETICAL ASPECT

The article deals with the essence of “subject of policy” concept, different approaches to defining subjects of policy in the society are highlight. The interpretation of the legal status of Ukrainian society subjects in the current legislation is analyzed.

Key words: subject of policy, ethnic community, indigenous people, socio creation, national minority.

Актуальність дослідження цієї проблематики не викликає сумніву. Сьогодні фактично у кожній європейській державі існують етнічні групи, які прагнуть зберегти свою культурну незалежність і вимагають визнати себе титульним етносом. Такі групи стають суб'єктом політики у процесі захисту насамперед своєї етнокультурної самобутності. Визначення суб'єктів політики у суспільстві дає можливість наблизитися до розуміння суті політичних стосунків між ними, розкрити форми їх політичної поведінки, способи політичної діяльності, засоби змін політичного середовища.

Ступінь вивчення проблеми. Українські та зарубіжні дослідники приділили значну увагу вивченню суб'єктів політики, їх класифікації [3, 12–14, 17]. Також вагоме місце посідає вивчення місця і ролі кримськотатарської спільноти у політичному процесі [10, 15].

Мета роботи – розкрити сутність поняття “суб'єкт політики”, висвітлити та проаналізувати різноманітні підходи до визначення суб'єктів політики в українському суспільстві. Предметом дослідження є кримськотатарська спільнота як суб'єкт політики.

Насамперед розкриємо сутність самого поняття “суб'єкт політики”. У політологічній енциклопедії “суб'єкт політики” визначено як: “конкретно-політичний носій багатоманітної політичної діяльності, спрямованої на завоювання, захист чи використання влади з метою реалізації своїх корінних інтересів” [14, с. 477].

Детальніше тлумачення поняття суб'єкта політики подає підручник “Політологія” за редакцією А. Колодій: “Суб'єкт політики – це та особистість, організація чи суспільна група, яка постійно і порівняно самостійно бере участь у політичному житті відповідно до своїх інтересів,

впливає на політичну поведінку інших суб'єктів, викликає своїми діями ті чи інші зміни в політичній системі" [13, с. 83].

Досліджуючи проблему політичних суб'єктів, політологи відзначають, що ці суб'єкти активні за своєю природою. Рушійною силою такої активності є присутність політичного (у сукупності та взаємозалежності з іншими) інтересу [12, с. 176]. З такою думкою не погоджується П. Шляхтун, вважаючи, що така позиція "...обмежує коло суб'єктів політики лише політичними інститутами, елітами й лідерами, залишаючи поза його межами абсолютну більшість рядових виборців, особливо тих, хто з різних причин узагалі не бере участі у голосуванні. Проте й у такій неучасті проявляється політична суб'єктність громадян, яка може полягати в пасивній протидії офіційно здійснюваній політиці" [17, с. 156].

Суб'єктами базового або первинного рівня можуть бути етноси, нації, етнічні групи, соціальні верстви тощо. Етноси і нації виступають суб'єктами політики за таких обставин: на етапі боротьби за національну державу або національно-територіальну автономію; при визначенні національних пріоритетів у період становлення політичних інститутів; у міжнародних відносинах; у процесі захисту на державному рівні етнокультурної специфіки національних меншин [3, с. 105]. Їх суб'єктність не передбачає участі усіх членів цих великих груп у політиці. Достатньо, щоб на основі цих груп були утворені громадські та громадсько-політичні організації, які б виражали і захищали інтереси усієї групи, а сама група була основою для масових політичних дій, висувуючи зі свого середовища політичних діячів і лідерів певного спрямування [13, с. 84]. Обсяг активності зумовлений здатністю суб'єкта впливати на поведінку людей (взаємодіяти з іншими суб'єктами політики), підпорядковувати політичні дії поставленій меті, викликати зміни у політичному середовищі, впливати на політичний процес. Ця здатність визначається як "політична суб'єктність" [16].

Однією з найпоширеніших класифікацій суб'єктів політики є їх поділ на індивідуальні і групові (за кількісним критерієм). Так, до індивідуальних належать окремі особистості, а до групових або колективних суб'єктів політики – будь-який елемент соціальної структури (етнонаціональної, соціально-класової, територіальної, конфесійної тощо), який усвідомлює власні групові інтереси і намагається виразити їх на рівні політичної влади, а також владні структури різного рівня (державного, регіонального, місцевого), соціальні спільноти (етнос, соціальні групи тощо), політичні інститути (державна, політичні партії, громадські організації тощо). При цьому людина не народжується суб'єктом політики, а стає ним у процесі тривалої політичної соціалізації, постійних зв'язків, певних соціальних відносин з іншими суб'єктами політики. Водночас соціальні спільноти стають колективними суб'єктами політики, лише тоді, коли усвідомлюють свої спільні інтереси, організовано визначають та формують стійкі зв'язки між членами конкретної соціальної спільноти і реалізують ці інтереси у практичній діяльності [16].

За характером і місцем, яке суб'єкти політики посідають у суспільній структурі, виокремлюються три групи суб'єктів політики: 1) соціальні – індивіди та різноманітні соціальні спільноти, які сформувалися у процесі історичного розвитку об'єктивно, незалежно від свідомості та волі людей; 2) інституціональні – політичні інститути, що є результатом свідомої цілеспрямованої діяльності людей; 3) функціональні – такі суспільні інститути, які не виконують політичну функцію постійно, а беруть участь у політиці лише ситуативно, вступаючи у взаємодію з політичними інститутами [12, с. 195].

Людина виокремлює свою особистість від навколишнього, формує власні потреби та інтереси. Поряд з цим людина ідентифікує себе з колективом, при цьому належність особи до соціальної групи (навіть не свідомо) детермінує умови її індивідуального існування. Отже, вихід етноспільнот на політичну арену зумовлюється не лише політичними інтересами, але й етнокультурною самобутністю, усвідомленням своєї особливості, належністю до іншої етногрупи [12, с. 149].

Соціумотворення як рівень політичної суб'єктності етноменшин полягає у тому, що такі групи громадян виступають етнічною складовою поліетнічного українського соціуму, утворюючи разом з титульним українським етносом, іншими етнічними меншинами єдиний поліетнічний соціум, традиційний для української держави від початку її утворення. Поліетнічний соціум розглядається як суспільний феномен, за основу якого взято визначення соціуму як предметного буття людини, її існування у предметному середовищі, у культурі, які виступають засадами спілкування людей, їх самоосмислення і самовизначення.

Місце і роль того чи іншого суб'єкта політики у системі суспільно-політичних взаємовідносин визначаються його здатністю впливати на політичні процеси, тобто наявністю необхідних політичних ознак, політичної культури.

Отже, вихід етноспільнот на політичну арену зумовлюється не лише політичними інтересами, але й етнокультурною самобутністю, усвідомленням своєї особливості, належністю до іншої етногрупи [12, с. 149].

Етнічні групи пов'язані між собою загальними структурами та системами відносин [4, с. 36]. Ф. Гекманн вважає, що під терміном "етнічна група" слід розуміти соціокультурні спільноти, котрі мають державність, становлять собою етнічні колективи, які складаються з представників одного народу або частин народів.

За Е. Смітом, існують шість головних атрибутів етнічної спільноти: 1) групова власна назва; 2) міф про спільних предків; 3) спільна історична пам'ять; 4) один або більше диференційних елементів спільної культури; 5) зв'язок із конкретним "рідним краєм"; 6) почуття солідарності у значної частини населення.

Особливість національних меншин як суб'єктів політики полягає у тому, що вони можуть брати участь у політиці як індивідуально (через участь у виборах, референдумах, зборах), так і колективно. Національні меншини як груповий суб'єкт політики є елементом соціальної структури, що усвідомлює і прагне захистити свої інтереси за допомогою політичних дій, шляхом участі у різноманітних формах політичного процесу: участь у роботі владних структур різного рівня (місцевого або загальнодержавного) та створення власних громадських чи громадсько-політичних організацій.

Проте національні меншини за своїми ознаками докорінно відрізняються від такого суб'єкта політики, як корінні народи. Для корінних народів, на відміну від національних меншин, характерне те, що вони є нащадками тих, хто населяв країну або географічну область, частиною якої є певна держава, у період її завоювання чи колонізації, і ведуть племінний спосіб життя [1, с. 222]. Незалежно від їхнього правового стану, вони зберігають деякі або усі свої соціальні, економічні, культурні і політичні інститути.

Дослідження етнонаціональної структури українського суспільства передбачає насамперед визначення змісту її базових категорій. Йдеться передусім про категорії "національна меншина", "етнічна меншина", "етнічна група", "етнічна спільнота", "етнонаціональна група". Як правило, цими поняттями оперують у своїх працях науковці, визначаючи різні категорії населення, яке зараховують до національних меншин. Необхідно відзначити, що ці меншини не є однорідними. Є багато трактувань та підходів щодо їх визначення. Кожна окрема держава, враховуючи власні історичні та політичні реалії, дає свої дефініції суб'єктам етнонаціональної політики, виробляє власний підхід до реалізації їхніх прав. Немає єдності щодо змісту етнополітичних термінів і серед вітчизняних дослідників. Загалом учені намагаються узагальнити типологічні параметри поняття "національна меншина".

Чинні нормативно-правові документи України неоднозначно трактують правовий статус суб'єктів українського суспільства. Вони використовують поняття: 1) "народ", "етнічні групи", "національні групи" – Декларація прав національностей України (1.11.1991 р.); 2) "національні меншини" – закон "Про національні меншини в Україні" (25.06.1992 р.); 3) "національні меншини", "корінні народи" – Конституція України (1996 р.) [5, 7].

Фахівці-правники з-поміж політичних активістів кримськотатарського національного руху в Україні підготували проекти “Концепції державної політики України щодо корінних народів” та закону “Про статус кримськотатарського народу”. Законопроект “Про статус кримськотатарського народу”, зареєстрований з ініціативи народних депутатів Р. Безсмертного, М. Джемільова, В. Таран-Терена та Р. Чубарова у Верховній Раді України 3 вересня 2003 року за №4098, лише деякими редакційними моментами відрізняється від тексту однойменного проекту, опублікованого у бюлетені Центру інформації та документації кримських татар “Кримські студії” [15].

Деякі положення названих законопроектів суперечать нормам чинного законодавства України. У разі їхнього схвалення в системі українського права може виникнути внутрішній конфлікт. Його розв’язання потребуватиме перегляду концептуальних засад законодавства у сфері етнонаціональних відносин [11]. Так, стаття 2 законопроекту “Про статус кримськотатарського народу” формулює підстави надання кримським татарам статусу “корінного народу України”. Йдеться, зокрема, про належність народу до “особливої категорії” етнічних спільнот, які проживають в Україні. Таке визначення формально не суперечить Конституції України, яка серед суб’єктів етнонаціональних відносин виокремлює і національні (власне етнічні) меншини, і корінні народи. Але свого часу апріорне введення в Основний Закон поняття “корінні народи” викликало багато додаткових запитань, зокрема про критерії належності тієї або іншої етнічної спільноти до корінних народів.

Ідентифікуючі ознаки “корінних народів” до сьогодні не мають універсальної формалізації в міжнародних правових актах і в українському законодавстві. Автори ж законопроекту “Про статус кримськотатарського народу” постулюють у ньому критерії “корінного народу”, суголосні з частиною тих, які запропонувала створена під егідою ООН Робоча група щодо корінних народів [10, с. 91–97; 2, с. 122–132].

Робоча група ООН допускає визнання спільноти “корінним народом” не за обов’язковою сукупністю усіх вищенаведених критеріїв, а за відповідністю навіть деяким з них. За такого підходу під час вирішення питання про надання народу статусу “корінного” не обов’язковою може стати і ознака, за якою у міжнародне право був запроваджений сам термін “корінний народ” і, яка винесена в назву відповідних документів – конвенцій МОП №107 (1957 рік) і №169 (1989 рік) [9].

В Україні дедалі помітнішою стає тенденція до утвердження не етнічного, а саме – громадянського розуміння української нації як поліетнічної політичної спільноти громадян. Але навряд чи в теперішніх умовах можливо так відредагувати преамбулу і статті Конституції, в яких ідеться про різні види групової етнонаціональної ідентичності (українська нація – в етнічному сенсі, корінні народи і національні меншини у складі українського народу як суб’єкта права на самовизначення і носія державного суверенітету), щоб в Основному законі етногрупова ідентичність не згадувалася, а йшлося лише про громадянську ідентичність як основу правовідносин між громадянами України та між ними й Українською державою.

Сьогодні статус національних громадських об’єднань визначається законом “Про об’єднання громадян”, прийнятим Верховною Радою 16 червня 1992 р. [6, с. 75–78]. Одночасно він є правовою основою для утворення національно-культурних товариств, забезпечення охорони прав національних меншин у сфері культури. Згідно із ст. 3 цього закону національне громадське об’єднання є різновидом громадської організації, створеної громадянами України для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів. Громадські об’єднання у цьому контексті виявляють та узагальнюють інтереси людей, втілюють їх у програмних документах, гаслах, рекомендаціях. Вони виконують функції політичного рекрутування населення, його активізації, виховання, формування громадської думки у практичній політичній діяльності. У статті 20 закону стверджується, що для здійснення цілей і завдань, визначених у статутних документах, об’єднання громадян користуються правом виступати суб’єктом

цивільно-правових відносин, представляти й захищати свої законні інтереси, брати участь у політичній діяльності, проводити масові заходи (збори, мітинги, демонстрації тощо), вносити пропозиції до органів влади та управління [6, с. 76].

Із прийняттям нового виборчого законодавства значно зросла роль політичних партій, які стали суб'єктами виборчого права України. У цих умовах політичні партії отримали можливість реально впливати на формування і здійснення державної політики: у порядку, передбаченому законодавством, політичні партії мають право брати участь у виробленні державної політики; у формуванні органів влади, представництва у них; отриманні доступу під час виборчої кампанії до державних засобів масової інформації. Однак створити власні політичні партії для малочисленних, але компактно розселених національних меншин, є непростим завданням. Згідно із ст. 10 закону “Про політичні партії в Україні”, зазначається, що рішення про створення політичної партії має бути підтримане підписами не менше десяти тисяч громадян України, які відповідно до Конституції України мають право голосу на виборах, зібраними не менше як у двох третинах районів, не менше як двох третин областей України, міст Києва і Севастополя та не менше як у двох третинах районів Автономної Республіки Крим [8, с. 19].

Сьогодні подано до Кабінету Міністрів України проекти Концепції державної етнополітичної політики України, нової редакції закону “Про національні меншини в Україні” і закону “Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою”. Саме тому особливої ваги набуває прийняття законопроекту “Про розвиток і застосування мов в Україні” з урахуванням основних положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин.

Українське державотворення, яке має свою багатотисялітню історію, відбувається на основі здійсненого права на самовизначення не тільки української нації, а й усього українського народу, до якого належать громадяни України усіх національностей. Це словосполучення увібрало в себе увесь зміст поліетнічного складу населення України і дає можливість трактувати його принаймні як політичний термін.

Отже, Україна обрала шлях формування політичної нації як соціуму на основі державності з народу, який дав назву державі, і інших етнічних груп, які проживають на території України. Національні меншини, спільноти інших етносів, є дієвими суб'єктами та сталими структурними компонентами українського соціуму. Нагальна проблема української етнополітики полягає в об'єднанні усіх таких груп у єдиний соціум – політичну націю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонюк О.В. *Основи етнополітики: навч. посіб.* / О.В. Антонюк. – К.: МАУП, 2005. – 432 с.
2. Беліцер Н. *Проблема забезпечення прав корінних народів: міжнародний досвід і Україна* / Н. Беліцер // *Правова допомога раніше депортованим громадянам: теоретичні та практичні аспекти як шлях до законодавчих змін.* – К., 2004. – С.122–132.
3. Волинець О.О. та ін. *Політологія: навч. посіб.* / О.О. Волинець. – Серія “Дистанційне навчання”. – № 28. – Львів: Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”, 2005. – 360 с.
4. Гекманн Ф. *Народ, нація, етнічна група и етнічне меньшинство: к некоторым основным категориям этничности* / Ф. Гекманн // *Зарубежный мир: социально-политические и экономические проблемы.* – К., 1990. – Вып.19. – С. 34–36.
5. *Декларація про державний суверенітет України: Прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р.* // *Нове законодавство України.* – К., 1992. – Вип.1. – 154 с.
6. Закон України “Про об'єднання громадян” / упор. Ю.П. Єлісавенко. – 2-ге вид. – К.: Махаон, 2003. – С. 75–78.
7. Закон України “Про політичні партії в Україні”: за станом на 26 березня 2006 р. – К.: Парлам. вид-во, 2006. – 24 с. – (Бібліотека офіційних видань).
8. Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації”: закони України / ред. кол. О.Ф. Опришко. – К.: Верховна Рада України: Інститут законодавства, 1996. – 464 с.
9. Конвенції ООН “Про корінні народи і народи, що ведуть племінний спосіб життя”. *Міжнародні документи з прав людини.* – Харків: РВФ “Арсіс, ЛТД”, 2000. – 288 с.
10. Майборода О.М. *Ідентифікація “корінного народу”* як

суб'єкта етнополітичної сфери у світлі норм міжнародного права та етнополітичної практики зарубіжних країн / О.М. Майборода // Вісник Держкомнаціміграції України. – 2002. – №4. – С. 91–97. 11. Панчук М.І. Крим в етнополітичному вимірі / М.І. Панчук. – К.: Світогляд, 2005. – 533 с. 12. Політична історія України ХХ століття: у 6 т. / [ред. кол.: І.Ф. Курас (голова) та ін.]. – К.: Генеза, 2003. – Т. 6. – 696 с. 13. Політологія: Академічний курс: підруч. / М.І. Панов, Л.М. Герасіна, В.С. Журавський. – К.: “Ін Юре”, 2006. – 520 с. 14. Політологія: підруч. / [А. Колодій, Л. Климаська, Я. Косміна, В. Харченко.]. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003. – 664 с. 15. Проект закону про статус кримськотатарського народу. – Режим доступу: <http://www.195.230.149.70:7777/pls/zweb/webproc34?idpf3511=15737pf35401=39288>. 16. Шипка Н.П. Угорська національна меншина в Україні як суб'єкт політики: автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.02 “Політичні інститути і процеси” / Н.П. Шипка. – Львів, 2007. – 20 с. 17. Шкляр Л. Етнос. Культура. Личность (Философско-методологические аспекты исследования) / Л. Шкляр. – К.: Наук. думка, 1992. – 218 с.